

16. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькин. – М., 1967. – 192 с.
17. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2012. – № 7 (142). – С. 4-8.
18. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э. Ф. Куцова. – М. : Юрид. лит., 1973. – 200 с.
19. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: [монографія] / В. М. Тертишник. – Д. : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.
20. Кондратов П. Е. Гарантии интересов обвиняемого как фактор, определяющий формирование и осуществление советской уголовной политики / П. Е. Кондратов // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном процессе / Под. ред. Я. О. Мотовилова. – Ярославль: Изд-во Ярослав. гос. ун-та, 1981. – С. 64-72.

СТЕЦЕНКО Ю. В.,
кандидат юридичних наук, адвокат

УДК 343.985.1

ЩОДО СУБ'ЄКТІВ ВИСУНЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Автором проведено аналіз криміналістичної літератури щодо суб'єктів висунення криміналістичних версій під час досудового розслідування і судового розгляду. Досліджуються можливості висунення криміналістичних версій потерпілим, його представником, підозрюваним (обвинуваченим) та його захисником. Сформовано авторське бачення шляхів удосконалення криміналістичних засад висунення та перевірки версій під час розслідування злочинів.

Ключові слова: *криміналістична версія, кримінальне судочинство, принцип «рівності можливостей», змагальність сторін, розслідування злочинів.*

Автором проведен анализ криминалистической литературы о субъектах выдвижения криминалистических версий во время предварительного расследования и судебного рассмотрения. Исследованы возможности выдвижения криминалистических версий потерпевшим, его представителем, подозреваемым (обвиняемым) и его защитником. Сформировано авторское видение путей совершенствования криминалистических основ выдвижения и проверки версий во время расследования преступлений.

Ключевые слова: *криминалистическая версия, уголовное судопроизводство, принцип «равных возможностей», состязательность сторон, расследование преступлений.*

The author provided review of the literature in the field of criminalistics about persons who have right to initiate the versions during preliminary investigation and at a trial. The opportunities of bringing up the versions by crime victim, victim's representative, crime suspect (the accused), defense counsel are explored. Author's vision of improvement of criminalities theory for the versions bringing up and examination during investigation of the crimes is formed.

Key words: *investigation version, criminal proceedings, principle of equal opportunities, adversarial character of the parties, criminal investigation.*

Вступ. Розслідування злочинів певною мірою можна порівняти із процесом пізнання, коли нове знання спочатку є ймовірним і лише внаслідок його доведення належними аргументами стає достовірним. Незалежно від сфери пізнання дослідник рухається від ймовірного знання до достовірного через висунення і перевірку гіпотези. Роль гіпотези у розслідуванні злочинів виконує версія.

Терміни «версія», «криміналістична версія», «версіювання» стали невід'ємними складовими криміналістичної термінології. На сьогодні запропоновано досить багато визначень терміну «криміналістична версія», під яким розуміється обґрунтоване припущення про факт, явище або групу фактів, явищ, що мають або можуть мати значення для справи; версія вказує на наявність і пояснює походження цих фактів, явищ, їхній зміст і зв'язок між собою й слугує цілям установлення істини по справі [1, с. 86].

Ученими-криміналістами розглядалось багато наукових і практичних проблем, пов'язаних із висуненням і перевіркою версій. Зокрема вагомий внесок у дослідження цих проблем зробили Р. С. Белкін, В. О. Коновалова, О. М. Ларін, І. М. Лузгін, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Проте одним із аспектів, який залишався поза увагою довгий час, але набув важливого значення останніми роками, є визначення суб'єктів висунення (конструювання) криміналістичних версій.

Постановка завдання. Метою статті є визначення і обґрунтування кола суб'єктів висунення криміналістичних версій.

Результати дослідження. Для розуміння сучасних поглядів на криміналістичну версію варто звернутись до історії створення науки криміналістики, оскільки висунення версій у сфері кримінального судочинства логічно пов'язано із плануванням розслідування злочину. Про важливість планування розслідування відмічали ще «піонери» криміналістики у XIX столітті. Так, у 1838–1841 роках німецький процесуаліст Людвіг фон Ягеман видав у Франкфурті двохтомну працю – керівництво щодо мистецтва розслідування («Handbuch der gerichtlichen Untersuchungskunde»). Вченим висунуто ідею про необхідність надання розслідуванню системності та чіткої методичної осмисленості, у зв'язку із цим запропоновано рекомендації. Його послідовник і «батько» криміналістики Ганс Гросс наводить такі невтішні висновки Л. Ягемана, із якими цілком погоджується: «Рідко зустрічається попереднє слідство, яке в усіх відношеннях задовольнило б вимоги науки і закону, так само рідко судовий слідчий здатен здійснювати свої дії крок за кроком і кожен з них належним чином мотивувати. Як рідко по ходу справи видно дотримання суворої системи, без якої неможлива наукова оцінка праці. Більшість слідчих накопичує акти за актами без розбору і порядку, потім, за своїм розсудом, вибирають відомі дані, на які обвинувачений повинен дати пояснення, а потім, коли вони неспроможні більш нічого придумати нового, визнають справу закінченою. За таких умов кожен успіх, досягнутий слідством, є або випадковістю або звичайним наслідком показань вказаних осіб і аж ніяк не є заслугою слідчого, котрий досить часто сам вражений цілком неочікуваним для нього успіхом у слідстві» [2, с. 16-17].

Окреме вчення про криміналістичну версію й планування розслідування злочинів почало стрімко розвиватись у радянський період у криміналістиці з середини 50-х років XX століття. Більшість вчених розглядали проблему версії у тісному взаємозв'язку з питаннями планування розслідування злочинів, об'єднуючи їх у загальний розділ, що відноситься до криміналістичної тактики. Такий стан зберігається і до сьогодні. В. О. Коновалова зазначає: «Роль версії стосовно плану розслідування можна назвати визначальною, оскільки версія є тим напрямком розслідування, що зумовлює побудову в плані комплексу слідчих, розшукових, організаційних заходів, здійснюваних з метою її перевірки. Визначальна роль версії не визначає її відокремленості стосовно планування. Побудова версій і планування настільки тісно взаємопов'язані, що самостійне їх існування неможливе. В практиці розслідування план є формою перевірки висунутої версії, версія ж у свою чергу є необхідною передумовою (основною ідеєю) для складання плану. Їхня тісна взаємозумовленість позбавляє принципової основи дискусії про субординацію версії і плану розслідування. Версія і план розслідування є єдиним цілим, що здійснює пізнання об'єктивної істини при розслідуванні» [3, с. 24].

При розгляді історичного становлення поняття версії у криміналістиці варто виділити той важливий момент, що наука криміналістика була створена і розвивалась як система знань

і рекомендацій для слідчого. І до сьогодні багато хто із вчених бачать слідчого «основним споживачем» криміналістичних знань. Так, А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко зазначають про те, що криміналістика надає слідчому методичну допомогу шляхом рекомендацій: де, як і коли він може отримати необхідну інформацію з метою її подальшого використання при розслідуванні злочинів [4, с. 90]. Тому не дивно, що основне місце у розвитку уявлень про версію посіла саме слідча версія. Крім слідчої версії переважна більшість вчених, розглядаючи класифікації версій, зазначають, що за суб'єктом висунення версії діляться на оперативно-розшукові, експертні та судові [5, с. 178; 6, с. 229].

Деякі вчені навіть при визначенні поняття «криміналістична версія» закладають обмежене коло суб'єктів її висунення. М. В. Салтєвський дає таке визначення криміналістичної версії – «це засноване на зібраній інформації з розслідуваної справи припущення (ймовірне судження) слідчого, дізнавача, прокурора, суду про подію злочину і злочинця в цілому або окремі факти і осіб, причинні та інші зв'язки між обставинами, що підлягають дізнанню» [7, с. 281].

І. В. Гора, А. В. Іщенко, В. А. Колесник дають таке визначення криміналістичної версії – «це обгрунтоване припущення особи, яка уповноважена здійснювати діяльність із виявлення, розкриття і розслідування злочинів; щодо фактів, явищ чи групи фактів або явищ, які мають або можуть мати значення для справи і свідчать про сутність події, що досліджується; про причини, які її викликали; про винних осіб, характер їхньої вини та інші обставини, що сприяють встановленню істини у справі» [8, с. 33-34]. Ці вчені зазначають: «Суб'єктом побудови слідчих версій може бути лише особа, яка проводить розслідування справи – дізнавач, слідчий, прокурор. Припущення, що висловлені іншими учасниками процесу, можуть розглядатися як слідчі версії лише у випадку прийняття їх особою, яка проводить розслідування. Після закінчення розслідування кримінальної справи слідчий у своєму обвинувальному висновку відображає не версії, як свої припущення про фактичні обставини справи, а доказане з погляду слідства обвинувачення як істину («версію обвинувачення»), яка встановлена у процесі досудового слідства» [8, с. 36].

Подібних поглядів притримується і російська дослідниця О. Р. Росинська, яка вказує, що різні припущення можуть висловлювати підозрювані, обвинувачені, підсудні, захисники, потерпілі, цивільні позивачі і відповідачі, їх представники, але ці припущення набувають значення версій лише тоді, коли приймаються суб'єктами, уповноваженими на проведення розслідування [5, с. 178].

Натомість автори підручника з криміналістики, які є представниками адвокатської професії (Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.), зазначають: «Основною криміналістичною версією є слідча версія, однак за суб'єктами висунення та за сферою використання версії можна поділити також на судові, прокурорські, оперативно-розшукові, експертні та захисні ... Захисна версія висувається суб'єктом професійного захисту від обвинувачення у кримінальній справі. У силу своєї професійної функції (захисту) і спеціфіки діяльності адвокат на основі відомої йому інформації у справі висуває, формулює і вимагає від слідчого провести перевірку, наприклад, версії, що його підзахисний у момент вчинення злочину перебував в іншому місці (алібі)» [9, с. 264].

Але зрозуміло, що лише «відомча приналежність» вчених-криміналістів не може відображати дійсні потреби практики у визначенні суб'єктів висунення версій при розслідуванні злочинів. Логічно поставити питання: наскільки можливості слідчого щодо висунення припущень про факти і явища, що мають або можуть мати значення для справи, відрізняються або переважають можливості зробити такі припущення іншим учасникам процесу, зокрема, потерпілому та його представнику, підозрюваному та його захиснику? Для відповіді на це питання пропонуємо звернутися до вимог, які ставляться для процесу висунення версій.

Так, В. О. Коновалова до етапів формування версії відносить: 1) аналіз і узагальнення фактичного матеріалу, необхідного для подальшого розвитку знань про окремий факт або сукупність фактів; 2) висловлення власне версії, обгрунтованої наявною інформацією; 3) виведення низки наслідків версії, що впливають із сформульованого припущення; 4) перевірка виведених наслідків [3, с. 24]. Видається, що останній пункт наведеного переліку більше стосується власне перевірки версії, а не її формування. Та все ж варто погодитись із твердженням авторки, що базою для формування версій є ті чи інші факти, що стосуються події злочину [3, с. 25].

Російський вчений-криміналіст М. П. Яблоков зазначає, що для висунення криміналістичної версії (версій), слідчий та інші суб'єкти криміналістичної діяльності повинні мати визначені фактичні підстави. Ними можуть бути як відомості, отримані непроцесуальним, наприклад, оперативно-розшуковим, шляхом або у вигляді інформації з випадкових джерел. На підставі цих даних версія повинна пояснити наявні відомості, виявити їх взаємозв'язки та взаємозалежності. Зміст версії завжди ширше змісту інформації, покладеної у її основу, оскільки включає судження про факти ще не встановлені [10, с. 120-121].

Спробуємо розвинути цю думку російського вченого. Якщо говорити про роботу слідчого, як основного суб'єкта доказування, то головним джерелом надходження інформації про злочин для слідчого є звернення фізичних та юридичних осіб. Як правило, потерпілий є особою, котра виявила злочин. Оскільки висунення версій базується на аналізі вихідної інформації про злочин, то можна говорити, що на початку досудового розслідування слідчий і потерпілий мають однакові уявлення про подію злочину. На підставі цих даних і ґрунтуються перші версії. Проте не можна відкидати той факт, що практика діяльності органів досудового розслідування останніх років вказує на низький рівень роботи слідчих, що обумовлюється недостатнім рівнем знань слідчих та їх досвіду здійснення слідчої діяльності, недостатньою вмотивованістю розслідувати злочин, завантаженістю слідчих надмірною кількістю розпочатих кримінальних проваджень тощо. А тому можна говорити, що слідчий і потерпілий є однаково поінформованими щодо події злочину на початковому етапі розслідування, тому вони мають однакові можливості у висуненні версій.

Потерпілий (його представник-адвокат) може запропонувати слідчому сформовані ним версії не тільки на початку досудового розслідування, але і у подальшому, коли версії можуть уточнюватись, відкидатись старі і висуватись нові версії. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року надає потерпілому права не тільки заявляти про злочин і очікувати ефективного розслідування від слідчого, але він може й сам брати безпосередню участь у досудовому розслідуванні з самого початку. Так, частина 6 статті 223 КПК надає право потерпілому та його представникові заявляти клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії, бути присутніми під час її проведення, ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку її проведення.

Загальне спрямування всіх новел КПК України 2012 року на залучення потерпілого до процедури досудового розслідування слід розглядати як наближення до міжнародних стандартів залучення потерпілих до процедури досудового розслідування у тій мірі, яка необхідна для гарантування їхніх законних інтересів. Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав у своїх рішеннях про те, що потерпілі повинні мати право вимагати здійснення конкретних кроків і своєї участі у конкретних слідчих діях, коли це є належним. Вони мають періодично інформуватись про хід розслідування та про всі прийняті рішення. Залучення потерпілих до процедури розслідування розглядається Європейським Судом як необхідна умова ефективного розслідування [11, с. 71].

Отже, виходячи із зазначеного, можемо зробити висновок, що потерпілий та його представник-адвокат можуть бути суб'єктами висунення версій під час досудового розслідування. Як видно, цей висновок було виведено з позиції М. П. Яблокова. Щоправда, цей дослідник також зазначає, що другий етап побудови версій включає у себе звернення слідчого, експерта-криміналіста до професійних знань, до слідчого та життєвого досвіду в широкому значенні слова, необхідних для пояснення окремих питань щодо побудови версій. При цьому використовуються відомості не тільки із особистого, але й узагальненого досвіду розслідування подібних кримінальних справ, власна інтуїція, відомості з наявних літературних джерел, довідників та інформаційних фондів, які можуть надати допомогу слідчому та експерту в діяльності по висуненню версій [10, с. 120-121]. Якщо цю тезу застосувати до потерпілого, як пересічного громадянина, а не професіонала у сфері кримінального судочинства, то дійсно, від нього не можна вимагати знання криміналістичної характеристики злочинів, типових версій, що висуваються у разі скоєння аналогічних злочинів, а також знання інших криміналістичних засад досудового розслідування. Проте це цілком прийнятно для адвоката, як професійного суб'єкта здійснення кримінально-процесуальної діяльності. Тому адвокат-представник потерпілого може виступати самостійним суб'єктом висунення версій у конкретній справі.

Те ж саме можна говорити про підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника-адвоката. Вони не тільки вправі висувати версії про невинуватість чи меншу винуватість підозрюваного (обвинуваченого). Необхідність дослідження усіх обставин, у тому числі й тих, що виправдовують чи пом'якшують відповідальність підозрюваного (обвинуваченого), обумовлена обов'язком слідчого і прокурора всебічно, повно і неупереджено досліджувати всі обставини кримінального провадження (частина 2 статті 9 КПК України). Захисник отримав право не тільки на участь в допиті підозрюваного, а й на участь у будь-яких слідчих (розшукових) діях, що проводяться слідчим за участю підозрюваного, обвинуваченого (частина 5 статті 46 КПК України). Крім того, сторона захисту, як і потерпілий, на підставі частини 6 статті 223 КПК України має право заявляти клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії, бути присутніми під час її проведення, ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку її проведення. Тобто захисник отримав право ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій за участі інших учасників кримінального провадження та бути присутнім під час їх проведення. А тому захисник має можливість отримати додаткові відомості про хід розслідування і на цій підставі сформулювати версії. І не варто це розглядати як протидію слідчому. Скоріше це є способом попередити порушення закону щодо підозрюваного (обвинуваченого), оскільки під час судового розгляду усі сторони кримінального провадження матимуть можливість висувати версії. Як справедливо зазначає А. Д. Дзюрбель, помилки у побудові версій призводять до неправильного спрямування слідства і часто бувають такими, що не усуваються. Помилки у виведенні логічних висновків тягнуть за собою втрату доказів [12, с. 39].

Ще одним аргументом на користь того, що суб'єктами висунення версій під час досудового розслідування можуть бути не тільки слідчий і прокурор, є сама процедура судового розгляду, як кінцева мета досудового розслідування. Те, що під час судового розгляду суд може висувати різні припущення щодо обставин справи, яку він розглядає і як прийняти версії слідства, так і висунути інші версії, які відрізняються чи навіть протилежні слідчим, у криміналістичній літературі не піддається сумніву [5, с. 179; 8, с. 37; 13, с. 185]. Такі версії суд може висувати за ініціативою усіх сторін кримінального провадження. Так, с. О. Бандурка та інші зазначають, що у стадії судового розгляду повинно мати місце висунення усіх можливих версій. Ініціатива у цьому може належати будь-якому учаснику судового розгляду при незгоді з інтерпретацією злочину, запропонованою органами досудового розслідування [13, с. 185]. Оскільки досудове розслідування має підпорядковане значення щодо судового розгляду з точки зору збирання доказів, то не логічно, коли учасник провадження може запропонувати свою версію у суді, перевірити яку повинен був слідчий під час досудового розслідування і ця версія є відмінною від слідчої версії. Прийняття судом цієї версії, відмінної від версії сторони обвинувачення, у разі її належного обґрунтування є забезпеченням права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) і змагальності сторін (стаття 22 КПК України). Додамо, що сторони кримінального провадження повинні володіти рівними можливостями не тільки під час судового розгляду (принцип «рівності можливостей»), але й досудового розслідування. Це повною мірою стосується і висунення версій.

Висновки. Отже, аналіз криміналістичної літератури, присвяченої різним аспектам висунення криміналістичних версій, виявив, що переважна більшість вітчизняних та зарубіжних вчених схиляється до позиції, що така діяльність є прерогативою слідчого, як основного суб'єкта доказування. Тактичні аспекти ініціативи інших учасників кримінального провадження у висуненні версій вченими-криміналістами переважно не розглядаються, а подекуди і заперечуються. Однак це суперечить принципу «рівності можливостей» у судочинстві, принципу змагальності сторін та не сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування. Отже, ученими-правознавцями та юристами-практиками мають бути запропоновані нові підходи до тактичних засад, питань організації та контролю висунення та перевірки версій, а також забезпечення прав усіх суб'єктів висунення версій під час досудового розслідування та судового розгляду.

Список використаних джерел:

1. Сабадаш В. П., Ларкін М. О. Криміналістика: навч. посіб. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 228 с.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
3. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: [монографія] / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 624 с.
4. Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.
5. Россинская Е. Р. Криминалистика. Вопросы и ответы: учебное пособие для вузов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 351 с.
6. Корухов Ю. Г. Криминалитическая диагностика при расследовании преступлений. Научно-практическое пособие. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА•М, 1998. – 288 с.
7. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К. : Кондор, 2008. – 588 с.
8. Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика: посіб. для підготов. до іспитів. / І. В. Гора, А. В. Іщенко, В. А. Колесник. – 2-е вид., допов та переробл. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2004. – 236 с.
9. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.
10. Криминалистика: [учебник] / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2007. – 781 с.
11. Сванідзе Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. – К. : «К.І.С», 2009. – 144 с.
12. Дзюрбель А. Д. Однобічність і неповнота дослідження обставин кримінальної справи // Адвокат. – № 2 (113). – 2010. – С. 36-40.
13. Бандурка С. О. та ін. Розслідування злочинів (кримінально-процесуальні проблеми): [монографія] / С. О. Бандурка, с. В. Слинко. – Х. : Основа, 2000. – 230 с.

